

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04 UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
OŚRODEK INFORMACJI 693 - 46 - 92, 625 - 76 - 23 00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89
INTERNET <http://www.cbos.pl> E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/6/2009

CZŁONKOSTWO W ZWIĄZKACH ZAWODOWYCH. NARUSZENIA PRAW PRACOWNICZYCH I „SZARA STREFA” W ZATRUDNIENIU

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, STYCZEŃ 2009

PRZEDRUK I ROZPOWSZECHNIANIE MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

W naszych badaniach cyklicznie poruszamy problemy środowiska pracy. W sondażu grudniowym¹ badaliśmy m.in. skalę naruszania niektórych praw pracowniczych, staraliśmy się oszacować rozmiar „szarej strefy” w zatrudnieniu, czyli określić liczebność pracowników otrzymujących pobory, od których nieodprowadzane są należne składki i podatki. Pytaliśmy również o przynależność do związków zawodowych².

CZŁONKOSTWO W ZWIĄZKACH ZAWODOWYCH

Polska zalicza się do krajów słabo uzwiązkowionych. Do związków zawodowych należy 6% ogółu dorosłych Polaków, czyli około 16% pracowników najemnych. Najliczniej reprezentowani są związkowcy z małych organizacji niezrzeszonych w centrali, działających w jednym lub kilku zakładach pracy. Członkostwo w NSZZ „Solidarność” deklaruje co dwudziesty zatrudniony, a w OPZZ – nieco mniejsza grupa. Nieliczni należą do jednej z organizacji związkowych skupionych w Forum Związków Zawodowych.

Tabela 1

Członkostwo w związkach zawodowych	Deklaracje	
	ogółu badanych	pracowników (N=362)
	w procentach	
Ogółem	6	16
w tym:		
– NSZZ „Solidarność”	2	5
– związki zrzeszone w OPZZ	1	4
– związki skupione w Forum Związków Zawodowych	1	2
– inne związki	2	5

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (223) zrealizowano w dniach 4–10 grudnia 2008 roku na liczącej 1011 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

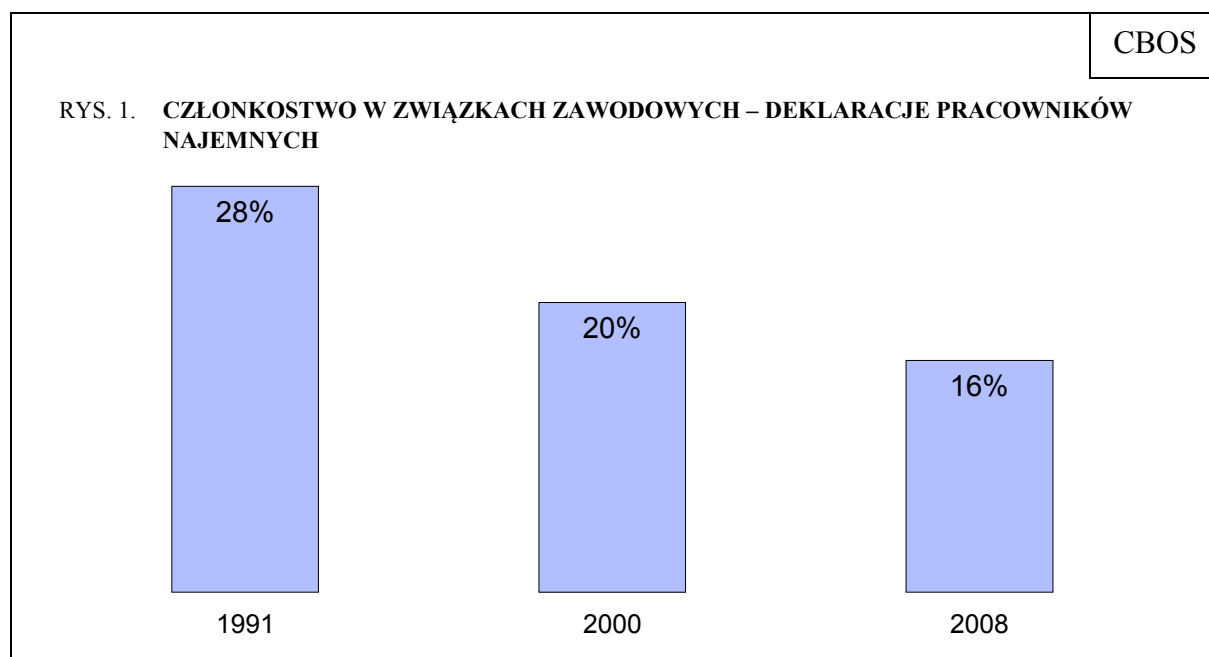
² Opinie na temat ogólnokrajowej roli związków zawodowych i dialogu społecznego przedstawiliśmy w komunikacie „Opinie o związkach zawodowych i dialogu społecznym”, styczeń 2009.

Po zmianie ustrojowej wyraźnie zmniejszyła się liczba członków związków zawodowych. Spadek zanotowaliśmy w latach 1991–1995 oraz 2000–2002. Od roku 2002 nie nastąpiły większe zmiany – przynależność do organizacji związkowych ustabilizowała się na niskim poziomie.

Tabela 2

Deklarowane członkostwo w związkach zawodowych	Wskazania respondentów według terminów badań															
	IV 1991	VI 1992	XII 1993	III 1994	IX 1995	VI 1996	III 1999	V 2000	VII 2001	VII 2002	X 2003	IX 2004	IX 2005	II 2006	XI 2007	XII 2008
	w procentach															
Ogółem	19	16	10	14	11	11	11	9	8	6	8	8	9	7	6	6
w tym:																
– NSZZ „Solidarność”	10	6	5	5	6	5	5	4	3	2	3	3	3	3	2	2
– związki zrzeszone w OPZZ	6	6	3	5	3	3	3	3	2	2	2	2	2	1	2	1
– związki skupione w Forum Związków Zawodowych	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1
– inne związki	3	4	2	4	2	3	3	2	3	2	2	2	3	2	2	2

W latach 1991–2008 uzwiązkowienie – rozumiane jako odsetek pracowników należących do związków zawodowych – spadło z 28% do 16%.

Związkowcy to zwykle doświadczeni pracownicy: członkowie związków najliczniej reprezentowani są w grupie wiekowej 45–54 lata. **Średnia wieku związkowca to nieco ponad 41 lat (41,1), natomiast pracownika nienależącego do związków – prawie 38 lat (37,6).**

Członkostwo w związkach zawodowych jest uzależnione od formy własności zakładu pracy – własność państwowa sprzyja związkom. Wśród zatrudnionych w instytucjach publicznych i przedsiębiorstwach, których właścicielem jest państwo, ponad jedną czwartą stanowią członkowie związków zawodowych. Nieco mniej deklaracji odnotowaliśmy w zakładach o własności mieszanej (państwowej i prywatnej), natomiast zatrudnieni w prywatnych zakładach pracy jedynie sporadycznie należą do związków.

W grupach społeczno-zawodowych przynależność do związków zawodowych najczęściej deklarują robotnicy wykwalifikowani, a także pracownicy umysłowi niemający wyższego wykształcenia.

Najsilniej uzwiązkowione branże to oświata, nauka i ochrona zdrowia, a także transport i łączność oraz górnictwo i przemysł. Najmniej związkowców jest wśród pracujących w handlu i usługach.

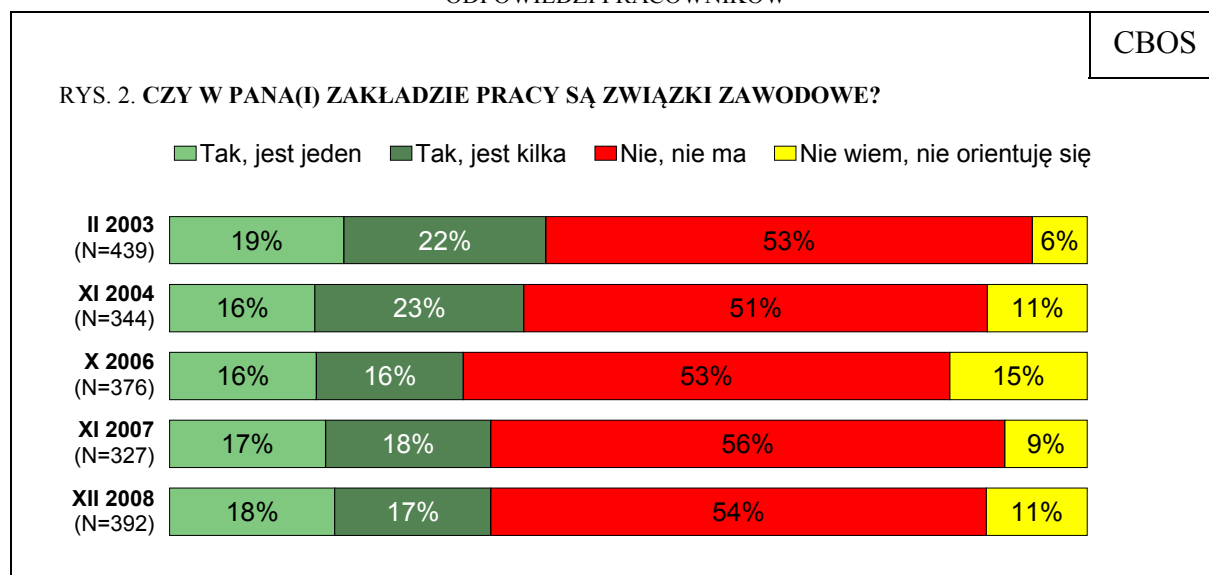
CBOS	
CZŁONKOSTWO W ZWIĄZKACH ZAWODOWYCH WEDŁUG BRANŻ I WIELKOŚCI ZAKŁADU PRACY	
Branża*	
Górnictwo, przemysł	21%
Budownictwo	11%
Transport i łączność	22%
Handel i usługi	4%
Oświata, nauka, ochrona zdrowia	25%
Administracja	16%
Wielkość zakładu pracy	
Poniżej 50 zatrudnionych	5%
Od 50 do 249 zatrudnionych	18%
250 zatrudnionych lub więcej	31%

* Nie uwzględniono deklaracji pracowników zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie ze względu na małą ich liczebność w badanej próbie

Im większy zakład pracy, tym proporcjonalnie więcej w nim członków związków zawodowych. Znacząca część dorosłych pracuje w bardzo małych przedsiębiorstwach, w których nie ma wymaganej ustawowo minimalnej liczby pracowników mogących założyć związek zawodowy. Około jednej czwartej stanowią zatrudnieni w zakładach, w których pracuje do 10 osób, a blisko połowę – pracujący w przedsiębiorstwach zatrudniających do 50 osób. Podstawową barierą rozwoju związków jest więc rozproszenie miejsc pracy.

Nieco więcej niż jedna trzecia zatrudnionych (35%) pracuje w przedsiębiorstwach, w których działają związki zawodowe, z czego około połowy ma w zakładzie kilka związków. Większość pracowników pracuje w zakładach, w których nie ma związków. **Mniej niż połowa osób zatrudnionych w przedsiębiorstwach, w których działają organizacje zakładowe, zapisała się do jakiegoś związku zawodowego.** W ciągu ostatnich dwóch lat sytuacja pod tym względem niewiele się zmieniła.

ODPOWIEDZI PRACOWNIKÓW

Organizacje związkowe działają w większości placówek oświatowych i opieki zdrowotnej, a także w administracji. Dobrze uzwiązkowione są transport i łączność oraz przemysł przetwórczy i górnictwo, natomiast najslabiej uzwiązkowione branże to budownictwo i usługi.

UZWIĄZKOWIENIE WEDŁUG BRANŻ I WIELKOŚCI ZAKŁADU PRACY – ODSETKI PRACOWNIKÓW
DEKLARUJĄCYCH, ŻE W ICH ZAKŁADZIE DZIAŁA ZWIĄZEK ZAWODOWY

Branża*

Górnictwo, przemysł	43
Budownictwo	13
Transport i łączność	49
Handel i usługi	11
Oświata, nauka, ochrona zdrowia	68
Administracja	55

Wielkość zakładu pracy

Poniżej 50 zatrudnionych	10
Od 50 do 249 zatrudnionych	54
250 zatrudnionych lub więcej	75

* Nie uwzględniono deklaracji pracowników zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie ze względu na małą ich liczebność w badanej próbie

Skuteczność związków zawodowych na poziomie przedsiębiorstwa jest niezbyt duża. Najczęściej podzielana jest opinia, że związki się starają, ale niewiele im wychodzi. Około jednej trzeciej pracowników zakładów, w których są organizacje związkowe, nie dostrzega żadnych efektów ich działalności. Jedynie co siódmy twierdzi, że są one efektywne, a załoga wiele im zawdzięcza.

Tabela 3

Jak Pan(i) ocenia działalność związków zawodowych w Pana(i) przedsiębiorstwie (zakładzie pracy)?	Wskazania pracowników zakładów, w których są związki zawodowe		
	VII 2002 (N=149)	XI 2007 (N=126)	XII 2008 (N=136)
	w procentach		
Są efektywne, załoga wiele im zawdzięcza	14	18	14
Starają się, lecz niewiele im się udaje	44	43	46
Nie widać efektów ich działalności	37	32	32
Trudno powiedzieć	5	7	7

**PRZESTRZEGANIE PRAW PRACOWNICZYCH
I „SZARA STREFA” W ZATRUDNIENIU**

Zdecydowana większość pracowników nie styka się z naruszaniem praw pracowniczych, o które pytamy. Od roku 2006 nie zanotowaliśmy większych zmian w tym względzie.

Co szósty pracownik (17%) czasami zmuszony jest pracować bez właściwego wynagrodzenia dłużej, niż określono to w umowie. Mniej liczna grupa (13%) musi pracować w nieprzepisowych warunkach. Niepłacenie lub nieregularne płacenie za wykonywaną pracę dotyka co dwudziestego pracownika (5% wskazań).

Tabela 4

Czy w Pana(i) przedsiębiorstwie/ zakładzie pracy:	Wskazania pracowników według terminów badań											
	II 2003 (N=356)			XI 2004 (N=344)			X 2006 (N=379)			XII 2008 (N=382)		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
w procentach												
– pensje są wypłacane regularnie	90	9	1	92	8	0	97	3	0	95	5	0
– pracownicy zmuszani są do pracy w nieprzepisowych warunkach	21	75	4	19	80	1	9	91	0	13	87	0
– przedłużany jest czas pracy bez właściwego wynagrodzenia	30	67	3	28	71	1	18	82	0	17	83	0

Interpretując wyniki badań dotyczące „szarej strefy” w zatrudnieniu trzeba pamiętać, że rzeczywista skala tego zjawiska może być większa. Respondenci, których dotyczy ta kwestia, mogą z obawy przed sankcjami nie ujawniać zatrudnienia, z tytułu którego nie są odprowadzane podatki i należne składki na ubezpieczenie społeczne.

Zdecydowana większość zatrudnionych (85%) twierdzi, że od całej ich płacy odprowadzane są należne składki na ZUS. Pozostali deklarują, że większa część ich wynagrodzenia jest opodatkowana na ZUS, a mniejszą część otrzymują nieopodatkowaną, „na rękę”, lub że od większej części pensji nie są odprowadzane składki bądź też – że ich płaca w ogóle nie jest opodatkowana. Co dwudziesty pracownik (5%) twierdzi, że nie ma orientacji w tej sprawie.

Tabela 5

Czy cała Pana(i) płaca jest „oficjalna” i zakład (pracodawca) płaci z niej składki na ZUS, na przyszłą emeryturę itd., czy tylko od części płacy odprowadza się składki czy też może w ogóle nie są one płacone od Pana(i) płacy?	Wskazania pracowników według terminów badań		
	XI 2004 (N=344)	X 2006 (N=379)	XII 2008 (N=386)
	w procentach		
Cała moja płaca jest opodatkowana na ZUS	87	87	85
Większa część mojej płacy jest opodatkowana na ZUS, a mniejszą część dostaję nieopodatkowaną, „na rękę”	5	4	4
Mniejsza część mojej płacy jest opodatkowana na ZUS, a większą część dostaję nieopodatkowaną, „na rękę”	3	5	4
Moja płaca w ogóle nie jest opodatkowana na ZUS	2	1	2
Nie orientuję się, czy moja płaca jest czy nie jest opodatkowana na ZUS	3	2	5

Wykonywany zawód i branża zakładu pracy wiążą się z częstością i rodzajem naruszania praw pracowniczych. Generalnie można powiedzieć, że najczęściej łamane są prawa pracowników o najslabszej pozycji na rynku pracy: słabo wykształconych i wykonujących prace niskokwalifikowane.

Nieregularne wypłacanie pensji dotyka najczęściej robotników, zwłaszcza niewykwalifikowanych. Szczególnie często narażeni na to są pracownicy budownictwa, a także handlu i usług oraz przemysłu. Z taką formą dyskryminacji częściej spotykają się kobiety niż mężczyźni.

Praca w nieprzepisowych warunkach najczęściej jest udziałem pracowników przemysłu, a także handlu i usług oraz transportu. Pracownicy fizyczni są częściej narażeni na takie uciążliwości.

Przedłużanie czasu pracy bez właściwego wynagrodzenia dotyka przede wszystkim zatrudnionych w transporcie i łączności, a w mniejszym stopniu – w handlu i usługach oraz w przemyśle.

Pracownicy zatrudnieni w budownictwie częściej niż inni twierdzą, że ich płace są nieopodatkowane na ZUS. Pracownicy małych i średnich firm spotykają się z tym zjawiskiem częściej niż zatrudnieni w dużych przedsiębiorstwach.

Tabela 6

Cechy społeczno-demograficzne pracujących oraz cechy ich zakładów pracy	NARUSZENIA PRAW PRACOWNICZYCH I „SZARA STREFA”			
	Wskazania dotyczące			
	zakładu pracy respondenta			respondenta osobiście
	nieregularne wypłacanie pensji	przymuszanie do pracy w nieprzepisowych warunkach	przedłużany czas pracy bez wynagrodzenia	niecała płaca właściwie opodatkowana
	w procentach			
Płeć				
Mężczyźni	3	13	19	17
Kobiety	7	13	15	12
Wykształcenie				
Podstawowe	5	24	27	17
Zasadnicze zawodowe	7	14	14	17
Średnie	5	13	16	16
Wyższe	3	7	20	10
Grupa zawodowa				
Kadra kierownicza, specjaliści z wyższym wykształceniem	3	5	19	5
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	3	8	11	9
Pracownicy fizyczno-umysłowi, pracownicy usług	4	18	20	29
Robotnicy wykwalifikowani	7	17	17	14
Robotnicy niewykwalifikowani	11	15	21	15
Branża*				
Górnictwo, przemysł	4	22	19	13
Budownictwo	6	4	14	26
Transport i łączność	0	15	27	18
Handel i usługi	5	17	20	19
Oświata, nauka, ochrona zdrowia	3	8	15	4
Administracja	2	12	18	7
Formy własności zakładu pracy				
Państwowy lub publiczny	1	10	15	2
Spółka z udziałem właścicieli prywatnych i państwa	2	15	20	16
Prywatny poza rolnictwem	8	11	17	18
Wielkość zakładu pracy				
Poniżej 50 zatrudnionych	7	10	19	18
Od 50 do 249 zatrudnionych	3	18	22	16
250 zatrudnionych lub więcej	2	12	14	2

* Nie uwzględniono odpowiedzi pracowników zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie ze względu na małą ich liczebność w badanej próbie

W przedsiębiorstwach, w których działają związki zawodowe, naruszenia praw pracowniczych zdarzają się rzadziej niż w pozostałych zakładach. Częściowo może się to wiązać z faktem, że niektóre formy bezprawia najczęstsze są w małych firmach, gdzie związków nie ma i – często – być nie może.

Tabela 7

Naruszenia praw pracowniczych i „szara strefa”	Wskazania pracujących w zakładach, w których	
	działają związki zawodowe	nie ma związków zawodowych
	w procentach	
Nieregularne wypłacanie pensji	1	7
Przymuszanie do pracy w nieprzepisowych warunkach	16	10
Przedłużany czas pracy bez wynagrodzenia	16	18
Niecała płaca właściwie opodatkowana	4	20

★

★

★

W ostatnich latach poziom bezrobocia w naszym kraju się zmniejszał. Jednym ze skutków tego procesu była poprawa warunków pracy związana z lepszą pozycją przetargową pracowników wobec pracodawców. Ekonomiści przewidują, że światowy kryzys finansowy dotknie także Polskę i osłabi tempo rozwoju gospodarczego, a ponadto – że przyczyni się do ponownego wzrostu bezrobocia, co może skutkować pogorszeniem się sytuacji pracowników. Na razie nie zaobserwowaliśmy oznak tego zjawiska.

W Polsce w porównaniu z krajami „starej” Unii Europejskiej związki zawodowe są słabe. Niewielka część pracowników należy do organizacji związkowych. Członkostwo w związkach zawodowych jest stabilne – od sześciu lat właściwie się nie zmienia. Biorąc pod uwagę to, że związkowcy są średnio starsi od pozostałych pracowników, a wielu członków przechodzi na emeryturę, utrzymanie przynależności na obecnym poziomie można uznać za pewien sukces związków.

Opracował
Michał WENZEL